

СЕМАНТИКА НА ИНТРАНЗИТИВНИТЕ ГЛАГОЛИ, ИЗРАЗЯВАЩИ ПАСИВНОСТ

Милена Видралска
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

THE SEMANTICS OF INTRANSITIVE VERBS EXPRESSING PASSIVITY

Milena Vidralska
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The interaction between passivity and transitivity has long been a point of interest among linguists. The traditional view of the relationship between the two is based on the idea that participial passive forms are most commonly formed by transitive verbs. Nevertheless, spoken language demonstrates a different linguistic phenomenon. In recent years there has been a tendency for verbs to shift from the class of intransitive verbs to the class of transitive, leading to a reconsideration of the ability of the newly-coined verb forms to form the passive voice. This paper studies passive forms that are comprised of non-reflexive intransitive verbs with the verb “to be”.

Key words: voice, transitivity, intransitivity, passivity, participles

Връзката между пасивността и транзитивността е въпрос, предизвикващ дългогодишен интерес у езиковедите.

През последните десетилетия част от българските лингвисти обръщат внимание на процесите на интранзитивация на транзитивните глаголи, на образуваните от тези глаголи с нова семантика страдателни форми, като наред с това ревизират част от теоретичните постановки, свързани с опозицията преходност ~ непреходност и релацията ѝ с диатезността (вж. Пенчев 1972; Баракова 1980; Станчев 2001; Коева 2004; Александрова 2009; Алексова, Петрова 2017; Буров 2019).

Традиционната постановка за връзката между двете явления се опира на твърдението, че същинските пасивни форми (причастният пасив) се образуват предимно от транзитивните глаголи (вж. ГСБКЕ 1983)¹. Речевата практика обаче показва различна лингвистична ситуация.

В руските граматични трудове откриваме сходни търсения за релацията между транзитивността и залоговостта с тези в българските граматика. Бондарко формулира отношенията между двете явления така: „Съотношението между залога и преходността извежда на преден план два основни проблема: 1. Разлика между залога и преходността. 2. Връзка между залога и преходността“ (Бондарко, Буланин 1967: 157). Езиковецът окачествява залога като „нещо различно от преходността, но тясно свързано с нея“ (Бондарко, Буланин 1967: 158). Тази уклончивост при дефинирането на релацията не само в българското, а и в руското езикознание е причината да се подложат на съмнение и нов прочит традиционните до момента трактовки.

Обект на настоящата работа ще бъдат пасивните причастни форми, образувани от личните невъзвратни непреходни глаголи, от типа на *ходено е*, *пътувано е*, *влизано е* и др. Част от родните езиковеди ги определят като маргинални за опозицията актив ~ пасив (вж. Андрейчин 2010), а други – като оформящи собствена грамема в категорията (безличен пасив, квазипасив) (вж. Ницолова 2008; Минчев 2014). Повечето лингвисти само споменават въпросните форми, обръщайки по-голямо внимание предимно на безличните варианти, включващи частиците *се* и *си*. Според нас мястото на страдателно-причастните форми от непреходни глаголи в корелацията актив ~ пасив е категорично при пасива, доказателство за което е наличието на граматичните маркери, сигнализиращи пасивност – морфемите *-н*, *-т* в страдателните причастия, както и възможността при по-голяма част от тях да бъде запълнена позицията на глаголният субект. Формите също така могат да бъдат преобразувани в конструкции от *пълнозначен глагол + се* (алтернативния вариант за изразяване на пасивност), без да се измени семантиката им.

Въпросите, които стоят пред нас, са от кои интранзитивни невъзвратни глаголи се образуват най-често пасивни конструкции и каква е семантиката на тези глаголи.

¹ Разбира се, има и случаи, при които лични преходни невъзвратни глаголи не образуват същински пасивни форми, а само такива за т.нар. безличен пасив (вж. Алексова, Петрова 2017).

Основните източници на ексцерпиран материал ще бъдат Българският национален корпус и интернет, единият – като представител на кодифицираните употреби на формите, а примерите в интернет – като свидетелство за наличието им в разговорната реч.

В академичната граматика за въпросните форми (безличен пасив от невъзвратни глаголи) е уточнено, че те „представят действието като извършвано „изобщо“, без да дават идея за вършителя или за получателя му“, и „в рамките на страдателния залог представят периферно, изолирано явление“ (ГСБКЕ 1983: 255). Предложени са и малко примери, които обаче са с преходни и непреходни глаголи.

Р. Ницолова формулира дефективността в залоговата парадигма, опирайки се на това, че: „Лексикалното значение на глагола е важен фактор, който ще определи дали даден глагол ще има пълна или дефективна залогова парадигма“ (Ницолова 2008: 231), като уточнява, че: „Непреходността не е пречка за образуване на безличните форми със *се* и със страдателно причастие“ (пак там: 245).

В. Маровска актуализира дефиницията си за преходността в по-ново време, уточнявайки, че лексикално-граматичните разреди се основават на „семантични своеобразия, които се родят с граматическите признаци, но за разлика от тях не се експлицират морфологично“, и че: „Експлицирането на преходността е опосредствано, индиректно; то се проявява в невъзможността на **непритежавашите този семантичен признак лексеми** (подч. мое – М. В.) да изразяват морфологично пасивност, а в синтактичен план да имат преки допълнения“ (Маровска 2019: 207).

Според Мария Данчева „насоката на действието е също основен елемент в концепцията за залога“, тъй като при залога „от комуникатора се взема под внимание насоката на действието спрямо избрания от него предмет на съобщението му“ (Данчева 1999: 234).

Подробен сравнителен анализ между пасивните форми от непреходни глаголи между български и руски език правят Кр. Алексова и К. Петрова. Полезни са изводите за фреквентността на употребата на интересуващите ни форми, които авторките правят, а именно, че в българския език те се срещат в устната реч, в публицистиката и в литературоведските текстове, докато в руския език остават по-скоро маргинални за книжовната употреба (Алексова, Петрова 2016: 61).

Кратък коментар на формите прави и Т. Александрова, уточнявайки, че пасивните причастни форми от непреходни невъзвратни глаголи „имат ограничена употреба – само в предикативен сказуемен израз, и то само с формата за среден род в комбинация с 3. лице ед.ч.

на спомагателния глагол *съм* – форми, които са минимално маркирани граматично“ (Александрова 2009: 222). Тя също така маркира, че: „Възможността от едни глаголни основи да се образуват минали страдателни причастия, а от други – не, се обяснява с това, че някои типове глаголни основи, съставени от определени семантики, могат да означават понятието засегнатост, а при други това е невъзможно или ако е теоретично възможно, на практика влизат в сила ред ограничения“ (пак там: 228).

Според нас възможността интранзитивните невъзвратни глаголи да образуват пасив, е зависима най-вече от семантиката им, от насочеността на действието и от възможността да имат потенциален обект и субект² и да изразяват действие, което да се извършва или да се е извършило. Ще се опрема на предложената от Ив. Куцаров класификация по отношение на преходните и непреходните глаголи, която ще бъде отправна точка за нашите разсъждения. Авторът разделя непреходните глаголи в зависимост от тяхната семантика на две основни групи: отнасящи се до движение или положение в пространството, като *вървя, ходя, плувам, пътувам, седя, лежа, вися, влизам, бродя, бягам* и др.; и отнасящи се до физическо или душевно състояние, като *мълча, спя, боледувам, страдам, треперя, вехна*³ и др. (Куцаров 2007: 107)⁴. От посочените групи лексеми страдателнопричастни форми образуват предимно глаголите, означаващи движение или положение в пространството. Макар пасивните форми, които се формират от тези глаголи, да имат безличен характер, понеже в повечето случаи не е посочен вършителят на действието, по наше мнение такъв може да бъде добавен почти винаги. Основанието ни е, че това обикновено са лични глаголи, които, макар да не експлицират глаголното лице в конкретния пример, със сигурност притежават вършител на действието, тъй като действието не се самоиницира. Андрейчин уточнява, че в тези случаи, ако „трябва да се изрази вършителят, ще се употреби направо деятелният залог“ (Андрейчин 2010: 146), но това негово твърдение не изключва автоматично възможността вършител на действието да съществува, даже напротив.

При проучването на фреквентността на употребата на страдателнопричастните форми от двата семантични типа глаголи е видим

² Не е с облигатoren характер за формите.

³ Не даваме примери за интранзитивни възвратни глаголи, тъй като на този етап те не представляват интерес за изследването ни.

⁴ За сравнение в ГСБКЕ непреходните глаголи са разпределени в три семантични групи (вж. ГСБКЕ 1983).

превесът на тези, образувани от глаголите, означаващи движение или положение в пространството. Поради третоличния им характер често са допълвани от обстоятелствата около извършването на действието, отколкото от евентуалния вършител на действието. Солидаризирайки се с твърдението на М. Данчева, че „наличието или отсъствието на пряко допълнение не играе решаваща роля при определяне на залогово значение на глагола“ (Данчева 1999: 235), смятаме, че техният пасивен характер е неоспорим, макар в по-голямата част от примерите да не е въведено допълнение (в конкретните случаи – непрякото допълнение).

Примерите в интернет пространството са ориентирани към няколко форми:

*Вещото лице не се ангажира при преценка на картата да посочи, че точно гората е изключена, че **е вървяно** по границата на имота (http://www.admincourt-pz.bg/dela/20150101/0061d814_87551315.htm); Бързо трябва да се тръгне по обратния път, по който **е вървяно** досега (https://www.dnevnik.bg/temi/formulata_na_ktb_pari-medii-vlast/2013/06/17/); Но това е кулминацията, към която **е вървяно** години (<https://e-vestnik.bg/18372/nagradata-pulitsar-se-dava-i-za-sotsialni-romani/>); **Седяно** е в него само за няколко разходки из гората (<https://www.olx.bg>); Този списък показва всички последни влизания в пощата – с дата, час и IP адрес на устройството, от което **е влизано** (<https://questona.com/kak-da-razbera-dali-niakoi-vlizal-abv/>); Така че, ако говорим за реформи, които не са се състояли и чрез които целенасочено **е тръгвано** към закриване, сливане, обедняване, разрушаване – стига! (<https://duma.bg/teatarat-e-misiya-n134965>); Пробването на обувки се случва, без да **бъде излизано** с тях навън (<https://www.allstarsofia.com/delivery-and-returns>); По думите ѝ имунитетът на обществото е отслабен, а пред риск са човешки права, за които **е воювано** десетилетия наред (<https://duma.bg>).*

Забелязва се, че повечето форми се характеризират със запълнена позиция на обстоятелственото пояснение, по-рядко се срещат такива, при които имаме въведено и непряко допълнение в ролята на вършител на действието. Причината е, че при употребата на този род форми е важна информацията за действието, а не толкова за причинителя му.

Подобна е ситуацията и с примерите, които откриваме в БНК⁵: *В къщата **бе влизано** многократно, въпреки полицейската лента на пътната врата (БНК); След като отворят сейфа, ще знаем дали **е***

⁵ Български национален корпус.

ходено в банката (БНК); Следите водят в двете посоки, но за последен път **е пътувано** нагоре по потока (БНК); Дама Грейгел се канеше да се погрижи не само за доброволно потърсилите помощ, но и за тези, които не искат да им **бъде помагано** (БНК); Промени настъпиха и в други страни като Франция, Германия, Япония, Швеция и Обединеното кралство, където увеличиха или възрастта за пенсиониране или броя на годините, през които **е помагано** на общественото осигуряване, или пък чрез предлагане на по-неблагоприятни условия за пенсиониране (БНК); Ти засягаш друг важен въпрос, по който много **е спорено** — възкликна докторът... (БНК); Плетеното килимче на дървения под изглеждаше ново или поне рядко **бе стъпвано** върху него (БНК).

Видимо е, че няма форми, експлициращи вършителя на действието, а отново във фокуса е темата (т.е. действието) и обстоятелствата около нейното реализиране. От примерите се забелязва, че висока фреквентност имат и пасивните форми от интранзитивни глаголи, които не са нито за движение, нито за състояние, а по-скоро със семантика, изразяваща човешка дейност (форми от типа на *помагано е, спорено е*). Ясно е, че класификацията, предложена от И. Куцаров, на която ние се опираме, не може да обхване всички възможни семантични експликации на глаголните форми, затова и с посочените от нас предложения не претендираме за изчерпателно изясняване на проблематиката, а само за опит за рамкиране на семантиката на интранзитивните глаголи, от които най-често възникват пасивни конструкции.

От втората група лексеми, отнасящи се до физическо или душевно състояние, се срещат спорадични форми, и то предимно в устната реч, които все още имат маргинална употреба за книжовния език. Забелязват се форми от типа на *мълчано, спано*, но те се реализират или атрибутивно (*мълчано⁶ хоро, мълчана вода; Разберете кои са най-завижданите⁷ зодии от всички и кои изобщо не са – <https://bg.pour-femme.org/8888660-these-zodiac-signs-are-the-most-envied-of-all>), или в пасивната си експликация са редки и присъстващи единствено в разговорната реч (*Леглото е чисто ново! Спано⁸ е на него 2 пъти – <https://www.olx.bg/d/ad/dvuetazhni-legla-180-lv-CID262-ID8E8UG.html>*).*

Малък брой примери с глаголите за физическо и душевно състояние, както и такива, които не се вписват в посочената от И. Куцаров

⁶ В ОПРБЕ е посочена причастната форма.

⁷ В ОПРБЕ не е посочена причастната форма.

⁸ В ОПРБЕ не е посочена причастната форма.

класификация, открихме и в БНК: *Леглото е оправено, не е спано в него (БНК); В неустови, жестоки бездни твореното през векове и страдано изкуство чезне за някакви си часове (БНК); Най-после това мечтано време настъпи (БНК); В Градския комитет вече е разговаряно с Радой Ралин и с Борис Димовски (БНК)*. При две от формите е видима пасивна употреба (*е спано, е разговаряно*), а в останалите примери се реализира атрибутивната им функция.

Краткият обзор на интересуващия ни въпрос ясно показва, че пасивни форми от непреходни невъзвратни глаголи има и че честотата им започва да се увеличава. На този етап на изследването ни изводът е базиран на фреквентността на откритите от нас примери, а не на статистически данни. Въпреки че семантиката на лексемите рядко е определяна като надежден критерий за изразяването на определено граматично значение, по наше мнение именно заложеният в значението на глагола потенциал да реализира пасивност, е водещият фактор при реализиране на формите на т.нар. безличен пасив. Оставайки встрани от фокуса на лингвистите заради по-често употребимите форми на безличния пасив с частицата *се*, страдателнопричастните конструкции от непреходни невъзвратни глаголи не са толкова широко коментирани, макар че все повече набират популярност в речта ни. Дали емоционалната нагласа на говорещия да фокусира вниманието си върху действието, а не върху неговия вършител, или пък силното желание да покаже по-високата степен на пасивизация, използвайки страдателнопричастни, а не възвратнопасивни форми, е причината за по-високата им фреквентност – въпросът е обект по-скоро от сферата на психолингвистиката, отколкото на морфологията. Факт е, че формите съществуват и че се толерират при употребата им от говорещите в устната реч, макар че не отговарят на установените граматични характеристики.

ЛИТЕРАТУРА

Александрова 2009: Александрова, Т. Семантика на минали страдателни причастия от непреходни глаголи в българския език. [Aleksandrova, T. Semantika na minali stradatelni prichastiya ot neprerhodni glagoli v balgarskiya ezik.] // *Проблеми на граматичната система на българския език – глагол*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2009, 219 – 277.

- Алексова, Петрова 2017:** Алексова, Кр., Петрова, Кр. Страдателные причастия от непереходных глаголов в болгарском языке и их перевод на русский язык. [Aleksova, Kr., Petrova, Kr. Stradatel'nye prichastiya ot neperehodnyh glagolov v bolgarskom yazyke i ih perevod na russkij yazyk.] // *Русистика сегодня: традиции и перспективы. Юбилейная международная научная конференция. София, 23 – 25 ноября 2016 г.* София: ТИП-ТОП ПРЕС, 2017, 52 – 63.
- Андрейчин 2010:** Андрейчин, Л. Залогът в българската глаголна система. [Andreychin, L. Zalogat v balgarskata glagolna sistema.] // *Глаголната система в съвременния български език.* София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2010, 138 – 152.
- Баракова 1980:** Баракова, П. Семантика и дистрибуция на пасивните конструкции в съвременния български книжовен език. [Barakova, P. Semantika i distributsiya na pasivnite konstruksii v savremenniya balgarski knizhoven ezik.] // *Въпроси на съвременния български език и неговата история.* София: Известия на института за български език, кн. XXIV, 1980, 137 – 202.
- Бондарко, Буланин 1967:** Бондарко, А. В., Буланин, Л. Л. *Русский глагол. Пособие для студентов и учителей.* [Bondarko, A. V., Bulanin, L. L. Russkij glagol. Posobie dlya studentov i uchiteley.] Ленинград: Издательство „Просвещение“, 1967.
- Буров 2019:** Буров, Ст. Глаголът се променя (конверсивна каузативация на значенията). [Burov, St. Glagolat se promenya (konversivna kauzativatsiya na znacheniyata).] // *Българистични езиковедски четения: Материали от международната конференция по случай 130-годишнината на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, 19 – 20 ноември 2018 г.,* 135 – 145. // <http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/32045>.
- ГСБКЕ 1983:** *Грамматика на съвременния български книжовен език. Морфология.* [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Morfologiya.] София: Издателство на Българска академия на науките, 1983.
- Данчева 1999:** Данчева, М. *Залогът като граматична категория в древните индоевропейски езици.* [Dancheva, M. Zalogat kato gramatichna kategoriya v drevnite indoevropeyski ezitsi.] София: Издателство „Елба“, 1999.
- Коева 2004:** Коева, Св. Синтактично и семантично описание на диатезите в българския език. [Koeva, Sv. Sintaktichno i semantichno opisanie na diatezite v balgarskiya ezik.] // *Когнитивна граматика на*

- българския и френския език – описание и формализация.* София: АИ „Марин Дринов“, 2004, 182 – 231.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* [Kutsarov, Iv. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Маровска 2019:** Маровска, В. Граматично значение и видове граматикализация. [Marovska, V. Gramatichno znachenie i vidove gramatikalizatsiya.] // *Известия на института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“.* БАН, том XXXII. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2019, 200 – 216.
- Минчев 2014:** Минчев, З. Към въпроса за корелацията лице – безличност – залог. [Minchev, Z. Kam vaprosa za korelatsiyata litse – bezlichnost – zalog.] // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.* Т. 52, кн. 1, сб. А, 2014. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2014, 259 – 268.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология.* [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- ОПРБЕ 2016:** *Официален правописен речник на българския език. Глаголи.* [Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Glagoli.] София: Просвета, 2016.
- Пенчев 1972:** Пенчев, Й. Рефлексивните, медиалните и пасивните изречения в българския език [Penchev, Y. Refleksivnite, medialnite i pasivnite izrecheniya v balgarskiya ezik.] // *Известия на института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“.* БАН, кн. XXI. София: АИ „Марин Дринов“, 1972, 245 – 277.
- Станчев 2001:** Станчев, Св. *Аспекти на (ин)транзитивността в българския и английския език.* [Stanchev, Sv. Aspekti na (in)tranzitivnostta v balgarskiya i angliyskiya ezik.] Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2001.